

Percepcions sobre el procés d'acollida i integració. Mirades des de l'experiència associativa de persones immigrants a Lleida

Perceptions of the process of reception and integration: Views of immigrants in Lleida from their association experiences

Paquita Sanvicén Torné
Dolors Mayoral Arqué
Fidel Molina Luque

Grup d'Estudis sobre Societat, Salut, Educació i Cultura (GESEC)
Departament de Geografia i Sociologia. Universitat de Lleida

Correspondència: Paquita Sanvicén Torné. Departament de Geografia i Sociologia.
Universitat de Lleida.
Campus del Rectorat. Pl. de Víctor Siurana, 1 E. 25003 Lleida.
Tel.: 00-34-973 702 098. Fax: 00-34-973 703 119.
A/e: psanvicen@geosoc.udl.cat.

Data de recepció de l'article: juliol 2012
Data d'acceptació de l'article: març 2013

Resum

Aquest article analitza les reflexions sobre l'acollida i integració que han viscut persones que tenen un rol actiu en la xarxa associativa immigrant de la ciutat de Lleida. El contingut de la recerca qualitativa constata l'interès de comptar també amb la seua perspectiva quan s'examina aquesta seqüència vital, ja que, a més de la visió individual com a persones afectades directament per l'experiència viscuda, enriqueixen l'anàlisi amb una mirada singular elaborada a partir de la seua implicació com a actors socials representatius. En aquest text es recullen les aportacions i els matisos d'aquest doble punt de vista. A partir del conjunt, s'enceta, també, una línia de reflexió sobre el rol i la implicació del conjunt del teixit associatiu en aquest procés.

Paraules clau: immigració, procés d'acollida, associacionisme, integració, societat civil.

Abstract

This article analyses the reflections on the welcome process and integration of immigrants who play an active role in the associative immigrant network in the city of Lleida. The conclusions of qualitative research show that the perspectives of these individuals are of significant interest. They have an individual vision and a social perspective based on their

involvement as representative social players. This article sets out their contributions from a twofold standpoint. We use this to also reflect on the degree to which the local associative fabric plays a role in the whole process.

Keywords: welcome process, associationism, immigration, integration, civil society.

1. Introducció

Han passat poc més de vint anys des de 1991, data de la primera regularització extraordinària d'estrangers, quan es va començar a fer evident el que acabaria sent una ràpida i intensa transformació poblacional i social. Són canvis estructurals que s'han fet evidents a tot Espanya, especialment en algunes comunitats autònomes, com Catalunya, que n'han estat des del primer moment pols d'atracció.¹ L'arribada quantitativament important de col·lectius estrangers va comportar el disseny d'un model propi de política d'immigració per tractar, des de les característiques pròpies del context català, la complexitat i la diversitat econòmiques, lingüístiques i culturals creixents. Així, el 1993, neix el Pla Interdepartamental d'Immigració, l'objectiu bàsic del qual era promoure la integració de la població immigrada.² Aquesta ha estat la preocupació de fons i l'objectiu explícit de la gran quantitat de plans, programes i actuacions que, des d'aleshores, s'han dissenyat i desenvolupat des de l'Administració, autonòmica i local.

Les dimensions, la diversitat i la rapidesa dels fluxos d'arribada³ han fet que al llarg d'aquestes dues dècades la reflexió i la investigació sobre la immigració hagin estat un dels principals objectes de preocupació, estudi i teorització per als científics socials, periodistes, polítics i professionals dels ens públics. L'augment de l'heterogeneïtat provocada pels moviments migratoris⁴ en els estats nació pot afegir un element de conflictivitat en ser vist com un problema afegit des del punt de vista identitari (Álvarez, 1993). Probablement per això, i pel repte que suposa per a la convivència, el tema més tractat a Catalunya, en relació amb els immigrants, és el de la integració sociocultural (Mota, 2008).

No només a Catalunya; totes les polítiques d'immigració, tant americanes com europees, inclouen el desafiament d'incorporar socialment i culturalment els grups d'estrangers que hi viuen (Garreta i Samper, 2002; Cachón, 2008). Els models teòrics d'assimilació que impliquen l'aculturació i l'abandó de la cultura pròpia per la de la societat d'arribada de manera obligatòria han anat evolucionant cap a visions més inclusives segons la valoració que la societat de recepció ha fet de la immigració que rep, la tradició, el moment històric i les seues circumstàncies i necessitats. Gar-

1. Aquest text forma part dels treballs de recerca que l'equip, dintre del grup GESEC, desenvolupa els darrers anys, algun dels quals ha tingut el suport de l'Ajuntament de Lleida. S'emmarquen, alhora, dins la tasca col·lectiva del projecte de R+D «El asociacionismo: funciones latentes y funciones manifiestas» del Ministeri d'Educació i Ciència (2009-2011).

2. Generalitat de Catalunya (2000).

3. Catalunya és la comunitat, després de Madrid, que té més població immigrant de tot Espanya. Va entrar a la dècada dels vuitanta amb una població de gairebé sis milions. En poc més de vint anys va superar-ne els set. El 2010, segons dades de l'explotació dels padrons feta per l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT), en el conjunt de poblacions catalanes vivien 7.512.381 persones. D'aquestes, 1.198.538 havien nascut a l'estranger. <<http://www.idescat.cat/poblacioestrangera/?b=0&nac=a&res=a>>.

4. Segons l'anàlisi de les xifres dels padrons elaborada periòdicament per la Secretaria per a la Immigració (2009, 2012), la diversitat de nacionalitats és una de les principals característiques de les migracions contemporànies. Segons l'inventari de llengües que ha fet Carme Junyent *et al.* (2005), en els carrers catalans se'n parlen més de tres-centes. Pel que fa a la ciutat de Lleida, àmbit d'aquest article i de la investigació de referència, hi viuen persones procedents de cent vint-i-quatre països diferents i s'hi parla una vuitantena de llengües, tal com recull l'estudi d'Elisenda Lorés *et al.* (2010).

reta i Samper (2002) han fet un exhaustiu recorregut sobre l'enfocament dels processos d'integració existents que ha demostrat l'intens debat teòric existent des dels anys noranta a Amèrica i Europa, i les diferències d'interpretació existents encara ara. Pel que fa a Catalunya, el debat se situa en el pla teòric entenent la integració de les persones immigrades com el procés d'aproximar-se a la situació i posició social dels autòctons, com diu Carlota Solé (1981 i 1992), en una unió en la diversitat i no uniformització. Per a Solé (1981), el grau d'integració de cada persona estarà condicionat pel procés d'inserció que vagi assolint en la seua trajectòria dins la nova societat, sobretot en tres dimensions: la cultura, la identitat i l'estructura social.

Per a Molina (1998, 2000 i 2002), la integració sociocultural és un procés complex i multidimensional per a uns actors que operen dintre d'unes relacions asimètriques. És igualment asimètrica la construcció del procés i la teorització dels conceptes que incorpora. La recepció i la integració de les persones estrangeres involucra el conjunt de la societat; per tant, hi ha dos punts de vista i dos àmbits d'experiència en contacte, encara que només un sigui el reconegut.

La preocupació dels investigadors s'ha centrat en la percepció i el sotrac de la societat autòctona. Dues dècades després d'aplicar polítiques d'acolliment, quan és interpellada sobre el tema, l'opinió majoritària encara és unidireccional: «que s'integrin ells».

Els estudis que tenen les persones immigrades com a protagonistes s'orienten, sobretot, a explicar les causes i conseqüències del viatge migratori, les característiques d'origen, les diferències, les afectacions i la problemàtica. Pràcticament han quedat absents del debat sobre què és, com és, com ha de ser, com veuen, com viuen la integració, com doten de contingut els conceptes que s'han elaborat per a ells, però sense ells.

És, també, important escoltar la seua veu col·lectiva. Cadascú pot parlar de la seua pròpia vivència, però les entitats recullen la suma de les dels seus membres, tant si són positives com adverses. Són un observatori important per mitjà del qual es poden analitzar els canvis i les continuïtats, els problemes que es mantenen inalterables i les qüestions superades o resoltes. En el context actual, l'associacionisme és considerat, sobretot per les administracions, un dels motors per a la integració dels col·lectius d'origen immigrant en la societat catalana (Morera, 2009).⁵ Tot i així, hi ha pocs estudis qualitius que aprofundeixin en les experiències, opinions i aportacions dels seus membres i dirigents.

La nostra investigació és una aportació en aquest sentit. Ho és també la seua perspectiva local, la de la ciutat de Lleida. La gestió de la immigració certament té una dimensió de model i de teorització en l'àmbit de país, però té una aplicació territorial en un context, una ciutadania, una realitat i unes circumstàncies locals.⁶ L'acollida i la integració depenen de decisions globals, però també d'oportunitats, estratègies o dificultats locals. Passa igual amb el desenvolupament del seu teixit associatiu propi, que es configura amb una empremta local que el personalitza i caracteritza.

El cas de Lleida és significatiu per la quantitat dels fluxos d'arribada, per la rapidesa dels canvis que, en conseqüència, ha sofert la ciutat i també per les característiques dels canvis i les afectacions que aquests han tingut en les dinàmiques ciutadanes i en l'enfocament de la política d'immigració local. La ciutat va començar el segle XXI amb un 1,85 % d'estrangers. Només deu anys més tard, els que

5. L'estudi de les associacions d'immigrants va emergir gairebé alhora que es feien visibles les primeres entitats i ha evolucionat en paral·lel a l'evolució del procés migratori, tant a Espanya com a Catalunya. En els darrers anys, s'ha convertit en un important tema d'investigació a l'alça, si més no per l'interès que ha suscitat la participació de les persones immigrades en l'àmbit social i polític; pel suport que les diferents administracions els han donat; per la seua magnitud de creixement que ha reconfigurat el panorama tradicional del teixit associatiu català, i també pel protagonisme que puntualment adquireixen en els afers locals —especialment si són objecte d'atenció mediàtica— i pel paper que, si més no algunes, tenen ja en la participació política.

6. Alguns exemples de les primeres polítiques d'immigració locals estan recollits en l'estudi *Les actuacions municipals a Catalunya en l'àmbit de la immigració*, de Mònica Nadal, Rosa Oliveres i Miquel Àngel Alegre (Fundació Bofill, març 2002).

havien anat arribant de fora d'Espanya conformaven ja el 20,96 % del total d'habitants.⁷ Pel que fa al bienni de la nostra investigació, l'any 2009 la ciutat té 135.919 habitants, dels quals 27.753 són estrangers. A la fi de 2010, a la ciutat hi ha 137.387 habitants, 28.798 dels quals han arribat de l'exterior.⁸ Respecte de 2009, el padró comptabilitza 1.045 persones foranes més. Pel que fa a l'origen d'aquesta població nouvinguda, hi ha tres grans grups de procedència: l'Àfrica, els països de nova incorporació a la Unió Europea (UE) i l'Amèrica Llatina.⁹

La nova població d'arribada no només ha anat actuant i transformant l'estructura demogràfica tradicional de la ciutat, sinó que també ha aportat nous perfils a la configuració del teixit associatiu local. L'any 2010, prop del 9 % del conjunt d'associacions de la ciutat són creades i constituïdes només per persones immigrades. Un percentatge prou significatiu, si tenim en compte que fins al 1986 a la ciutat no hi ha cap entitat de persones no autòctones, i que no serà fins a l'any 2000 que l'associacionisme immigrant emergirà com una pràctica habitual d'acció i presència col·lectiva de les comunitats d'arribada.

Hom podria pensar que hi ha una translació directament proporcional entre les dimensions del conjunt de població que arriba d'un origen determinat i la densitat del teixit social que representa. Tanmateix, l'anàlisi de les entitats existents a la ciutat en aquest període mostra que no és del tot així. Efectivament, hi ha una relació entre quantitat d'individus i quantitat de presència associativa, però es comprova que el nombre no és l'única variable a analitzar, ni tan sols la més rellevant. Certament, les comunitats que tenen una dimensió associativa més alta són les africanes. El 2010 representaven prop del 76 % del total d'entitats estrangeres. Tanmateix, les formades per persones llatinoamericanes arribaven al 13 % i les creades per les dels antics països de l'Est just representaven el 10 %. L'anàlisi feta sobre el relat dels actors dels diferents orígens ens porta a afirmar que el nombre és un element important però que, per sobre d'aquest, les variables determinants de l'associacionisme són la necessitat d'ajuda mútua, el manteniment dels referents d'origen i l'autopercepció de l'estranyament social respecte de la societat de recepció.

En aquest sentit, la percepció viscuda sobre la distància cultural, el desemparament, les dificultats de comunicació i supervivència que tenen els membres de les comunitats africanes amb hàbits, costums i llengua molt diferents dels de la ciutat on han arribat, és molt més negativa i limitadora que la que tenen les persones que procedeixen dels països de l'Est i de l'Amèrica Llatina. Per a aquests darrers, el fet de poder entendre's i comunicar-se en llengua castellana i compartir la cultura els dota, ja des del moment d'arribada, d'un nivell de seguretat del qual no disposen els africans. Per a les persones dels països de l'Est, el fet de no tenir trets fenotípics diferents dels autòctons, no patir el rebuig marcadament classista i exclouent que pateixen altres comunitats, les fa ser visiblement més properes a la societat i no necessiten tant la protecció d'una entitat social pròpia que en sigui el referent, el guia i l'aixopluc.

Hi ha altres variables que hi intervenen, per exemple el valor de la comunitat. Per als africans senegalesos, gambians o malians, el sentit de la comunitat és determinant. La comunitat aporta sem-

7. Segons el padró continu (IDESCAT). L'any 2000 hi havia una població total de 112.194 habitants dels quals 2.074 (1,85 %) eren estrangers. L'any 2010 la població lleidatana és de 135.919 habitants, dels quals 27.753 (20,42 %) són estrangers. Disponible en línia a: <<http://www.idescat.cat/poblacioestrangera/?b=0&res=e635&nac=a>>.

8. Tot i que ja no correspongui al període que comprèn aquesta investigació i al contingut de l'article, cal constatar que, tot i que el flux d'arribada ha minvat, la població estrangera ha continuat augmentant anualment en unes cinc-centes persones. Així, el 2011, el percentatge de població estrangera respecte del total poblacional és del 21,19 % i, el 2012, passa a ser del 21,37 %.

9. Vegeu la [taula 1](#) i la [taula 2](#) a l'annex. Del continent africà, els col·lectius majoritaris vénen del Marroc, Algèria, el Senegal i Nigèria. De la UE, la gran majoria procedeixen de Romania. Del continent americà, vénen sobretot de Colòmbia i, en menys quantitat, del Brasil i Bolívia. Tot i que entre 2009 i 2010 hi ha una disminució del predomini percentual del col·lectiu africà i alhora un augment de població de l'antiga Europa de l'Est, el rànquing de continents i països d'origen continua sent el mateix. La diferència s'explica pel fet que, mentre que el nombre de persones africanes és més sostingut, el de romaneses i búlgares que arriben és més elevat. Pel que fa al continent asiàtic, és el més estable en l'evolució que ha tingut en aquests dos anys, tant pel que fa al nombre de persones com a l'origen. Així, prop d'un 70 % del total ha nascut a la Xina.

pre l'ajut per a la supervivència i la necessitat; ningú no es veurà sense menjar ni sostre, sigui quina sigui la seva comunitat o poble. Per tant, quan arriben aquí, majoritàriament, desenvolupen l'esquema cognoscitiu que ja posseeixen, especialment, perquè se saben dèbils a causa de les enormes dificultats de comunicació que tenen. La creença que només algú de la seva mateixa comunitat els entendreà és un element important per a la creació d'entitats referents dels seus països d'origen.

TAULA 1. Lleida ciutat. Població estrangera (2009)

<i>Continent</i>	<i>% sobre total població estrangera</i>	<i>Subcontinent</i>	<i>% sobre població estrangera continent</i>
Àfrica	39,51 %	Nord i Magrib	56,17 %
		Subsahariana	40,83 %
		Central i meridional	3 %
Europa	33,2 %	UE	86,72 %
		Europa central	13,05 %
		Resta Europa	0,23 %
Amèrica	22,56 %	Nord	0,72 %
		Central	13,40 %
		Sud	85,88 %
Àsia	4,90 %	Central oriental	96,98 %
		Sud-est asiàtic	1,18 %
		Orient Mitjà	1,62 %
		Japó	0,22 %

FONT: IDESCAT.

TAULA 2. Lleida ciutat. Població estrangera (2010)

<i>Continent</i>	<i>% sobre total població estrangera</i>	<i>Subcontinent</i>	<i>% sobre població estrangera continent</i>
Àfrica	39,38 %	Nord i Magrib	56,41 %
		Subsahariana	40,54 %
		Central i meridional	3,05 %
Europa	34,40 %	UE	87,31 %
		Europa central	12,44 %
		Resta Europa	0,25 %
Amèrica	20,92 %	Nord	0,73 %
		Central	14,44 %
		Sud	84,83 %
Àsia	5,29 %	Central oriental	96,98 %
		Sud-est asiàtic	1,18 %
		Orient Mitjà	1,71 %
		Japó	0,13 %

FONT: IDESCAT.

Totes aquestes característiques intervenen, també, en la trajectòria vital dels individus desplaçats a casa nostra i en com viuen l'experiència i en com es relacionen amb la població, i en com aquesta es relaciona amb ells. El procés és relativament nou encara i és un camí tot just encetat. Tanmateix, el camí recorregut posa ja en evidència aspectes importants sobre els quals reflexionar. El significat del concepte *integració* n'és un. El diàleg intercultural n'és un altre. El paper i el sentit de les entitats associatives són, alhora, aspectes capitals que cal analitzar, especialment amb una mirada micro. En aquest sentit, el que pretén aquest article és completar la mirada sobre les trajectòries d'acollida i acomodació, a partir de l'òptica dels dirigents associatius, una visió, aquesta, poc habitual; fer evidents les potencialitats i limitacions de les associacions d'immigrants com a agents integradors, i reflexionar sobre la responsabilitat compartida, no exercida, del conjunt del teixit social. En definitiva, aquestes són les aportacions bàsiques d'aquest article a l'ampli i divers conjunt de recerques fetes sobre la immigració i la seua integració en la societat catalana.

2. Metodologia

L'objectiu de la recerca duta a terme al llarg de 2009-2010¹⁰ era conèixer les trajectòries i les apreciacions personals i col·lectives de l'arribada i l'assentament a la ciutat a partir del discurs dels protagonistes. L'enfocament, per tant, instava a donar la veu als afectats directes. En conseqüència, es va construir un disseny metodològic qualitatiu que centrava la recollida de dades en les entrevistes en profunditat i en els grups de discussió. Es va analitzar l'autopercepció quant al procés viscut, per tal de detectar els elements afavoridors de la integració i els factors limitadors.

El plantejament d'entrada preveia entrevistar totes les persones que presidien les associacions d'immigrants existents, una persona sòcia de cadascuna d'aquestes i una persona no sòcia però que hi tingués algun tipus de relació o un coneixement directe. La prospecció de camp preliminar va servir per contrastar les llistes nominals existents amb la realitat i, així, es va reduir el cens inicial a un total de trenta-quatre associacions que tenien una activitat pública reconeguda.¹¹ D'aquestes, sis van quedar fora de la investigació per la seua negativa a participar-hi, per no poder contactar amb els presidents i per dificultats d'interlocució. Alhora, contactar amb persones de l'entorn de les associacions també va tenir una part de complexitat per la dificultat d'accedir a les dades personals si no hi havia una coneixença directa, per la reticència a expressar l'opinió i per la negativa a participar en un estudi, probablement per precaució. Es constata en aquestes persones, per exemple, el recel a manifestar-se sobre el seu procés d'arribada.

Finalment, es van poder entrevistar seixanta-tres persones. Vint eren presidents d'entitats; vint-i-cinc, socis, i vint-i-un, no socis. El disseny previ preveia garantir quotes de gènere. A la pràctica, es van poder entrevistar disset dones, que correspon a un terç del total de persones entrevistades. La seua presència era, i és encara, molt minoritària en l'associacionisme immigrant. De les trenta-quatre associacions de què es partia, només dues són de dones immigrants. El paper que tenen en les juntes i espais de decisió de les entitats generalistes és encara poc representatiu. Així i tot, mentre es desenvolupava la investigació, es va poder observar l'existència d'estructures relacionals pròpies i indicis de creació de noves entitats de dones.¹²

10. A més de l'esmentat, la recerca tenia un altre objectiu general: actualitzar la informació existent sobre l'associacionisme d'immigrants i analitzar-ne l'estructura, les funcions, la vitalitat, la continuïtat i les necessitats. Per la finalitat d'aquest article, no s'hi inclou la part de la recerca que correspon a aquest objectiu, ni se'n fa cap esment. La informació recollida i l'explicació metodològica específica és inclosa en l'article «Canvis en el teixit associatiu actual. Evolució i caracterització de les associacions d'immigrants a la ciutat de Lleida» (pendent de publicació).

11. Cens de les associacions que estaven en contacte habitual amb la Regidoria de Drets Civils de la Paeria de Lleida a finals de l'any 2009.

12. L'interès dels resultats de l'observació i l'anàlisi posterior de la complexitat específica de l'àmbit de *sociabilitat* en el sentit que li dona Moreras (2009), formal i informal de les dones immigrants a la ciutat, han fet que els autors estiguin

Pel que fa a la procedència de les persones entrevistades, el 75,75 % eren africanes; el 13,63 %, llatinoamericanes, i el 10,6 %, dels països de l'Est. Una representativitat relacionada amb el volum de presència d'aquestes comunitats a la ciutat. La variable «Entorn d'origen», que té un important pes específic en la capacitat de resocialització en una nova societat, també es va tenir en compte; així, un 62,1 % procedia de ciutats i un 37,9 % del medi rural.

Pel que fa a l'experiència migratòria, un 42,4 % havia estat en altres països abans d'arribar a Lleida, i per a un 57,6 % dels entrevistats, la ciutat era la seua primera destinació. Del conjunt, un 7,6 % no recordava quin any havia arribat, un 53 % ho havia fet en el període 2000-2007 i el 39,4 % restant, en la primera onada de les dècades dels vuitanta i noranta del segle passat. La persona més jove tenia vint-i-cinc anys i la més gran quaranta-sis. En el moment que van ser entrevistades, totes tenien feina.

L'entrevista es va desenvolupar a partir de tres centres d'interès: l'arribada, la problemàtica, el coneixement i l'ús dels serveis; les associacions en els processos d'acolliment en el procés migratori, i l'estructura, el rol i les funcions de les associacions d'immigrants a la ciutat de Lleida.

Les entrevistes es van complementar amb grups de discussió. El diàleg és un component bàsic que ajuda a definir la vida dels individus en societat. En els grups es va fer servir la metodologia comunicativa crítica (Gómez *et al.*, 2006), per tal de fer emergir la totalitat de discursos que configuren la seua experiència migratòria pel que fa a la integració.

Es van organitzar tres grups de discussió. En aquests grups van participar vint-i-quatre persones amb característiques diferenciades, que no havien estat entrevistades en la primera fase de la investigació. Totes tenien com a nexa comú el fet d'estar relacionades amb alguna associació, tot i que no eren membres de la junta ni hi tenien cap funció específica. Es va tenir també en compte que hi hagués persones arribades en diferents períodes. Els temes que van centrar el diàleg dels grups van girar al voltant de la seua interpretació i vivència de la integració; les barreres, necessitats i inquietuds quan van arribar aquí i un cop assentats; la participació, i les propostes de futur.

L'anàlisi del resultat final evidencia algunes limitacions. D'una banda, les persones entrevistades estaven situades en la franja d'edat dels trenta als cinquanta anys i dels grups d'origen quantitativament majoritaris. No es va poder arribar a grups significatius com ara el de joves reagrupats, que pateixen un procés singular i una experiència vivencial característica. Alhora, en centrar la investigació en les entitats més implicades en els serveis socials municipals, vam deixar fora de l'estudi conscientment els procedents de l'Europa comunitària que no és de l'Est i el col·lectiu asiàtic, majoritàriament xinès. Aquests grups, que viuen i treballen a la ciutat, tot i tenir un pes demogràfic més petit respecte a la resta de població immigrada, han fet el camí o hi estan immersos encara, i segur que poden aportar visions i valoracions interessants. Malgrat això, la seua experiència, opinions i necessitats han quedat invisibilitzades pel pes del conjunt.

De l'altra, la reflexió sobre algunes de les consideracions dels mateixos informants ens va fer adonar que era necessari incorporar en el futur una òptica que faltava. Quan focalitzem com a objecte d'anàlisi l'acollida i la integració, caldria no centrar l'òptica en les entitats formades només per immigrants, sinó ampliar l'àmbit d'estudi cap al conjunt del teixit associatiu del qual formen part. El tradicional, com a col·lectiu, i els seus membres, com a individus, són agents socials que alhora també construeixen, classifiquen i posen nom. Són agents que també influeixen, identifiquen, inclouen o exclouen, fabriquen i legitimen actituds i visions. En l'apartat final d'aquest article argumentem la idoneïtat d'aquest punt de vista.

desenvolupant actualment un estudi i una publicació específiques sobre aquest aspecte. Les dades i intuïcions extretes d'aquelles entrevistes, doncs, s'han incorporat a aquesta nova investigació. En aquest article, per tant, no es fan referències detallades a les opinions diferencials de les dones entrevistades.

3. La percepció tridimensional des de l'experiència

Totes les persones entrevistades que dediquen part del seu temps a una associació han viscut personalment el viatge migratori i les dificultats de començar una vida de nou en nou. Pràcticament totes han decidit implicar-s'hi, com a president o a la junta, per aprofitar el que han après en benefici dels seus compatriotes, tractar amb les institucions i aconseguir informació, presència i espais d'interlocució que facin menys traumàtic un procés ple de dificultats des de l'inici. Tenen una vivència directa i experiència acumulada —en positiu i en negatiu— que els serveix per guiar i assessorar les persones que arriben per superar les incògnites del nou procés socialitzador.

Ajuda per muntar l'associació, solament pel que fa a l'associació, per fer estudis, ajuda per omplir papers, i muntar els projectes nostres. Tenim més capacitat [...]. A partir que tenim l'associació podem fer més coses i tenim més coratge, tot i que encara hi ha molts immigrants que no la coneixen, falta de coneixement, si un no ha anat al cole doncs costa que s'interessi, però si hi ha una notícia que un immigrant ha mort això els preocupa, si ens ajuntem podem aconseguir diners entre tots per portar el cadàver al seu país. La meta és que el 55 % d'immigrants estiguin associats o en la nostra o organitzant-ne una ells, i els ajudem que sàpiguen com fer-ho. (BR25)

Una cosa i l'altra els dota d'una perspectiva que combina l'anàlisi del paper que ocupen en la societat de recepció, que té una idea d'ells i d'elles prefigurada; l'anàlisi de com hauria de canviar l'actitud d'aquesta societat envers ells, i, alhora, l'anàlisi de com haurien de modificar el seu comportament, individual i col·lectiu, i com s'haurien d'anar atansant alhora els grups de receptors i els grups d'immigrants.

Intercambiar un poco entre ellos, para que podamos ver su cultura y vosotros la nuestra, pero aquí la gente es muy cerrada. (AC58)

3.1. EL JO INDIVIDUAL ENFRONTAT A LES DIFICULTATS

El que ve de fora és, per definició, un desconegut. Si, a més, és un immigrant, i a més africà, carrega sobre seu tot el pes dels estereotips construïts socialment. «Nosotros siempre seremos inmigrantes» és la frase d'un entrevistat que constata gràficament la percepció interioritzada de la intensitat de les dificultats i la seua vulnerabilitat davant les circumstàncies i un entorn no procliu a acceptar-lo fàcilment.

El relat dels obstacles a superar des del moment de l'arribada és llarg i a bastament conegut: la vulnerabilitat de la seua situació legal, les dificultats d'orientació i comunicació —més grans i persistents per als africans que per a la resta.

Cuando llega aquí, primero semana, aquí no tengo ningún amigo, no tengo. Yo quiere buscar una pensión para dormir pero... Allí en la calle he visto un moreno, con el mismo color y preguntar donde puede ayudar aquí. Si bueno, hay una casa, nombre albergue, cuando usted allí pregunta. ¿A dónde darección? Manda papeles darección, busca casi, llego donde el albergue y allí pregunta. Yo aquí nuevo no saben ara, aquí necesita ayuda. Comira primero, luego buscar pensión para dormir. Mismo día, a ese mismo día hay el otro moreno que viene a comer [...] yo hablar donde eres, de Senegal, Camerún, hay una nigeriano también, preguntar tu nigeriano [...]. (MH15)

La llista de dificultats és àmplia i reiterada pel conjunt de persones immigrades, independentment de la procedència: l'escassetat de recursos, la manca d'un lloc per viure, la manca de treball, el rebuig del veïnat, l'exclusió social, la dificultat de construir xarxes de relació i suport amb els familiars o amics, si n'hi ha. A aquestes s'afegeixen la construcció social de la societat receptora,

com ara la distorsió informativa dels mitjans de comunicació i la criminalització per part d'alguns partits polítics; el tracte dels autòctons que els acusen d'usurpar béns socialment preuats, com ara el treball i l'atenció sanitària. A les unes i les altres, cal afegir-hi els propis reptes: la readequació de les expectatives amb què van deixar el seu país, la superació dels dolts per les pèrdues culturals i socials pròpies. Amb tot plegat, han de sobreviure i preparar-se —en solitari o en col·laboració de la xarxa social quan aquesta existeix— per a viure —o intentar conviure— amb una població que marca clarament les distàncies, no confia en ells ni, en general, els vol.

Més enllà del relat dels entrebancs, l'experiència els porta a la reflexió. Quan se'ls demana quins elements dificulten i quins afavoreixen el procés, els aspectes legals, econòmics, laborals, culturals, actitudinals i perceptius apareixen segons com són tractats tant com a factors en positiu com en negatiu. Hi ha unanimitat, però, a identificar com a *handicap* important la manca d'informació i de coneixement de les llengües oficials que impossibilita, en molts casos, entendre i ser entès. Alhora, són afavoridors l'orientació i el guiatge; els lligams estrets amb el grup comunitari, especialment en els primers moments, i en tot el procés comptar amb treball i recursos econòmics i l'actitud de la societat receptora.

3.2. ELS ALTRES ENVERS NOSALTRES¹³

Hi ha coincidència entre les persones entrevistades i els grups de discussió a identificar una colla d'aspectes de millora en el trajecte convivencial que només requereixen el canvi d'actitud —de passiva a activa, de distant a accessible, de resistent a col·laboradora.

Així, demanen de la societat receptora, sobretot, informació, suport i espais de consulta a l'abast que els permetin una socialització prèvia en origen abans d'iniciar el viatge migratori. El desconeixement que aquí es parla català, de les normes laborals, educatives i sanitàries els alenteix el procés i els comporta conflictes amb els autòctons que serien evitables si estiguessin informats prèviament (Mayoral i Tor, 2009):

Yo creo que antes de que lleguen aquí se le diga a que vienen y van a encontrarse aquí. Eso se debe intentar, porque mucha gente llega y esta perdida. Yo estaba perdida, es verdad que teníamos referencia, teníamos la asociación pero llegas a un sitio donde primero se habla un idioma que no entiendes y luego no sabes a quien ir y cómo hacerlo. Es mejor, si no se puede hacer desde el propio papis, cuando llegue alguien que se le oriente un poco porque es muy duro. (SA10)

Demanen disponibilitat i orientació quan arriben; com més distància cultural, més desorientació i més dificultats. Especialment quan la distància lingüística i cultural és gran, a la sensació de pèrdua i inseguretat que comporta qualsevol nova ubicació s'afegeixen les dificultats comunicatives culturals, normatives i lingüístiques que els dificulten, especialment a la població adulta, encara més l'assentament i l'accés als serveis.

En general, la immigració que arriba es caracteritza per conèixer diverses llengües. De la societat receptora sorprenen les limitacions en el domini dels idiomes internacionals amb els quals la majoria d'ells sí que es poden comunicar. Només els llatinoamericans es poden fer entendre en la seua variant d'espanyol. La resta no entenen català ni, en general, tampoc castellà. Si les persones autòctones que estan en els serveis públics dominessin anglès o francès, es podrien salvar les barreres comunicatives que provoquen indefensió, desconfiança, alentiment dels processos burocràtics, etc.

13. Aquest apartat està redactat, també, des de l'òptica de l'immigrant. Per tant, el *nosaltres* fa referència als immigrants i els *altres*, als autòctons.

[...] Mejor buscar persona hablar english, hablar castellano, catalán. Por ejempu aquí viene gente estudiando frans, hablar castellano, hablar catalán, hablar frans. Aquí la gente árabe estudiar aquí, escribe árabe, escribe catalán [...]. Mejor buscar personas hablar english. Hay muxo español, eh!, que estudiaba en Inglaterra. Todo el mundo donde habla english estudia allí y puede coger trabajo con los servicios sociales, así más fásil para toros, para información muy rapiro... (HD38)

Les persones entrevistades senten que la societat receptora en general els té estereotipats en negatiu i aquest és un element limitador que fa que es tanqui, autoprotegint-se, i els aïlli.

Mira, yo estudiando idiomas siempre y ahora no me sirven para nada. Yo hablo francés, además de mi lengua materna, inglés, alemán y árabe. Pero, tengo poca suerte para trabajar. ¿Por qué?

A mí lo que me preocupa mucho es el tema de encontrar trabajo, por ejemplo. Porque a nosotros nos cuesta mucho. Yo noto que hay mucha discriminación. Depende de si eres extranjero, de si eres musulmana, porque llevas velo. Depende de muchas cosas. Y esto no puede ser. Me parece que llevo años estudiando y tengo un título, lo pongo en el currículum y que me den una oportunidad luego, hazme un contrato de prueba durante un mes, dos meses, tres meses. Pero dadme una oportunidad. No puedes decir: «no, ya te llamaremos» y luego no te llaman ¿Por qué? (GT12)

El desconeixement comporta por i distància. Desitgen no només que es treballi la interculturalitat, sinó la voluntat activa de la societat receptora d'informar-se i voler conèixer la realitat positiva no explicada pels mitjans de comunicació.

Sí porque la televisión cuando enseña África nunca enseña las capitales. Siempre enseñan el pueblo donde los niños se mueren de hambre. Y eso es lo que saben los españoles. Saben lo peor y se creen que todos somos así. (DO9)

3.3. EL NOSALTRES ENVERS ALTRES

La mirada dels entrevistats no és neutra. Així i tot, la pròpia experiència els fa ser conscients de la part de responsabilitat que ells mateixos tenen en l'afinament de la seua actitud.

Yo sería muy exigente porque como ya conozco nuestra parte, conozco un poco nuestra comunidad veo que tampoco hacen nada, ningún esfuerzo de su parte además de ya como venimos de un país que no sea un país homogéneo, no? Parece que seamos de [...] es que somos tan diferentes, solo por el hecho de que uno venga de ciudad y el otro de un pueblo, es que somos una sociedad muy difícil de entender no? Y muy difícil de unirnos. Ahora, actualmente, yo represento una asociación y me estoy viendo la dificultad que hay para hacer algo, o sea que no nos juntamos, muy poca gente tiene ganas de hacerlo, es que no esta acostumbrada a trabajar en asociación, se les escapan muchos puntos y es muy difícil de tratar con nuestra sociedad, muy muy difícil. Por parte de los autóctonos, yo soy más bien exigente con nosotros, con nosotros mismos antes de exigirlo a los autóctonos. (SR17)

L'autoreflexió sobre la pròpia millora els fa adonar-se que (a uns més que als altres) cal fer un exercici d'apoderament i de voluntat resolutiva. Les dificultats hi seran igual, però espavilant-se es poden superar més fàcilment.

Yo creo que ha sido muy positivo, sí muy positivo. Yo salía de mi país pensando que aquí se hablaba español, yo vengo a España y español. Y llego a Barcelona y me disen pues nada cambia el chip porque aquí es catalán. Los primeros días me sentía fatal. Un día llamé a mi casa y le dije a mi padre: empieza a buscar dinero para pagarme el billete porque al prinsipio yo no entendía nada. Pero fue me-

jorando, mejorando y yo creo que ha sido muy positivo. Bueno si tuviese que repetirlo lo repetiría con todos los aspectos, en todo. (HB26)

Són conscients que tenen part de responsabilitat per minimitzar la distància amb la societat autòctona. Les associacions han de poder servir, també, per atansar als autòctons la seua realitat, els costums i les característiques.

En relació al procés d'integració [...] molt dur, cal fer una bona associació. (TS31)

Ahora, han de fer un exercici d'obertura de ment per comprendre i acceptar les particularitats de la societat en la qual han decidit viure. Tot i que l'opinió generalitzada és que volen un model de societat en què puguin mantenir la seua identitat cultural, afirmen sense excepcions que els cal adaptar-se a la cultura del país d'acollida.

Creo que para mi personalmente, tiene que cogerlo y enseñarle como viven los demás ciudadanos, porque no se puede vivir como se vive en tu país [...] se tiene que tener la cultura de donde provienes para esto están las asociaciones. Porque yo no voy a ir diciendo a la gente de aquí, en mi país esto se hace así [...] y si quiero vivir aquí tengo que adaptarme, y sé que no es mi casa, pero me he de adaptar a la vida social. Por eso dentro de cada casa cada uno que haga lo que quiera, después ya se verá. Cada uno ha de ayudar también al otro para que se adapte. (SP5)

Distingeixen el que és de l'àmbit privat i el que és de l'àmbit públic. La seua cultura forma part de la seua vida privada i, per mantenir-la i desenvolupar-la, ja tenen les associacions. Pel que fa al procés adaptatiu i al suport, reconeixen que tenen una responsabilitat de transmissió comunitària de l'experiència migratòria, no només de les dificultats o els aspectes negatius, sinó també en positiu, en el sentit socialitzador, aplanador d'obstacles i facilitador.

Una cosa també és donar-se a conèixer. Darte a conocer. Si te das a conocer la gente cambiará la idea. (XA13)

4. La vessant menys visible de la integració: la percepció emocional

Des de la sociologia clàssica fins als nostres dies, l'abast i el contingut del concepte *integració* han estat en permanent anàlisi i reelaboració. La immigració a escala global i local ha renovat l'interès del terme i el seu debat científic, polític i social. En aquests moments, el terme ja ha deixat de ser un concepte acadèmic específic per incorporar-se al llenguatge comú de la població tant autòctona com nouvinguda. Malgrat les diferències importants de matís i punts de vista (Herrera, 1994; Beriain, 1996; Bouchard i Taylor, 2008), hi ha un consens general a reconèixer aquest nivell social com l'objectiu final per a qualsevol persona que vulgui assolir un projecte vital d'assentament, participació i reconeixement en un lloc.

Tanmateix, hi ha una diferència significativa entre com interpreta el concepte l'autòcton, que marca les regles del joc com a elements de protecció, i com l'interpreta l'immigrant, que arriba i s'hi ha d'adaptar i sobreviure-hi.

La societat autòctona catalana ha dotat de contingut simbòlic el concepte lligat als costums, elements culturals i la identitat. El sentiment popular el sintetitza en una frase gràfica: «que s'integrin ells», una visió unidireccional segons la qual l'acció afecta només *els altres*. En aquest sentit, són significatius els resultats del darrer estudi del Centre d'Estudis d'Opinió (CEO) sobre la percepció dels catalans sobre la immigració, que destaca que el col·lectiu que genera més simpatia és el llatinoamericà i, el que menys, el marroquí i l'àrab. Alhora, la majoria pensa que una vegada han arribat a Catalunya, són l'Estat i el conjunt de les administracions públiques els que han d'ajudar

i de facilitar la seva integració i també ho ha de fer la mateixa immigració i les seves associacions (Garcia, 2012). És il·lustratiu el fet que els autòctons no es reconeixin també com a part activa en el procés d'integració dels immigrants.

Per a les persones immigrants, en canvi, el concepte *integració* és un procés que va més enllà dels elements culturals i identitàris. És respecte intercultural, una actitud de reconeixement bidireccional que afecta, també, els autòctons i es refereix no només a l'acceptació —que saben superficial— per part d'aquests de les maneres de ser i de fer de la població estrangera que arriba, sinó també al fet que la vulguin conèixer realment, s'hi aproximïn i hi prenguin part.

Nosaltres no parlem d'integració. No ens agrada la paraula, no expressa lo que se passa. No es pot entendre si no s'ha set immigrant. En tot cas adaptació. Dels uns i els altres. Es molt més complex. (SA39)

Claro, es que adaptarse no es ir a las discotecas, comer jamón y beber vino. Esto no es adaptarse. Adaptarse es respetar a los vecinos, pagar impuestos, no engañar, a los demás no les pido yo que se adapten. En mi país y sin velo tampoco lo haría. (GH11)

La integració és un procés complex, en el qual els elements intangibles i les percepcions personals hi tenen tant a veure com les qüestions més perceptibles —com ara tenir feina, o tenir un determinat capital cultural. La visibilització, el reconeixement, la distància social, els estereotips, la trajectòria personal, la càrrega apreciativa del col·lectiu i la història viscuda de cadascú són components importants que hi afegeixen variables intangibles que tenen a veure amb les emocions. La integració compta, també, amb elements d'acceptació o rebuig fabricats des de la subjectivitat. Per això mateix, estar integrat o no és una situació reflexiva vital amb una dimensió íntima, personal, percebuda i sentida pels seus protagonistes.

Únicamente con la convivencia la gente podría entenderse, pero si la gente de aquí no abre la puerta, cómo vas a entrar. Si vosotros no abris la puerta, nosotros no tenemos coraje de entrar. (DO7)

La conversa orientada a reflexionar no pas sobre el grau d'integració real, sinó sobre les percepcions que tenen els informants, ens va permetre construir una primera classificació que aporta matisos més enllà de les definicions teòriques tradicionals. Segons les seues pròpies manifestacions, podem establir quatre tipus de percepcions d'integració diferents que tenen a veure amb un procés vital i experiencial acumulatiu des del nivell de reconeixement més inicial o bàsic fins al complet o fort. Una autoidentificació que està relacionada amb el grau de benestar personal, amb el temps, amb les expectatives i amb les oportunitats que han pogut desenvolupar i assolir.

Considerem que té un *nivell d'integració bàsic* aquella persona que ha adoptat unes pautes de vida que li permeten la subsistència en un context cultural diferent o molt diferent al seu, tot i que no hi participa activament per raons d'oportunitat o de maduració personal. Entenem per *integració forta* la d'aquella que ha assolit un cert grau d'estabilitat i de seguretat, un bon nivell de coneixement i ús de la llengua, i que segueix i s'implica de grat i lliurement en les manifestacions culturals pròpies de la cultura d'acollida, ja no com a immigrant, sinó com un ciutadà més.

a) Integració bàsica instrumental: aquesta categoria inclou els que es consideren integrats perquè tenen treball i un habitatge que els permet sobreviure amb dignitat tot i mantenir-se al marge de la societat autòctona, sense participar-hi directament.

Muy bien, yo me siento bien. Que aún mis padres y mi madre me dicen que cuando voy, pero si estoy bien aquí puedo trabajar, porque yo a mi país no puedo trabajar yo estaría en mi país no puedo trabajar a mi edad que tengo ya no trabajo. Tengo cuatro años aquí, tenía como 49 años y yo allí ya no podía trabajar. Que si yo hubiera podido trabajar yo estaría en mi país, pero viene aquí y conseguí trabajo enseguida. Aquí lo que uno mismo tiene que valorarse a si mismo, salir las fuerzas de empeño que uno tiene que haser las cosas. (FL35)

b) Integració emocional de resistència: incloem aquí aquells que, malgrat les dificultats que han patit i continuen patint, mantenen la idea de quedar-se aquí i manifesten amb convenciment que s'hi senten bé.

Me siento bien, no se la demás gente pero yo me siento bien, ahora yo acostumbrado llevo 9 años aquí, casi es distinto gente a mi me da igual un blanco, un moro o un negro, llevo mucho tiempo ya me han pasado muchas cosas y es difícil que a mi personalidad, no se otro pero yo no pasa nada. Sí, no todas las personas son iguales a veces hay buena gente, hay mala. Si una persona veo bien su cara conmigo estoy bien, ni no me aparto si no Lérida es, Cataluña aquí es la ciudad más integrada de los inmigrantes que otras ciudades. (VM40)

c) Integració cultural: aquest estadi el manifesten aquelles persones que parlen la llengua o l'estan aprenent i comencen a participar en determinades manifestacions culturals públiques de la ciutat.

Jo, a part de l'associació, referent a la convivència amb la societat de Lleida, super bé. A tot Catalunya en general, i aquí a Lleida jo a part de l'associació molt bé. Si hi ha un bo, potser hi ha dos dolents, però aquests no els tenim en compte. S'han de tenir en compte els bons. Primer és més difícil perquè som cultures molt diferents, però després bé i jo sé que a Barcelona no hi ha aquestes ajudes de cooperació, tenim una federació i no tots els ajuntaments funcionen igual. Lleida no és el primer de bo, serà el segon. (TS24)

d) Integració completa o recíproca: aquells que han elaborat un discurs madur sobre la seua situació; que han adoptat de manera conscient el català com una llengua d'ús quotidià —el parlin bé o no—, igual que la llengua castellana; que mantenen la seua pràctica cultural i lingüística en l'àmbit privat i de les associacions, i que, com a contrapartida —a partir d'una definició inclusiva i recíproca del terme *integració*—, demanen la possibilitat de mostrar la seua cultura o de fer-hi participar la societat receptora. Per a ells, *integració* és sinònim d'“intercanvi”.

Yo me considero una persona integrada, integrada en todos los sentidos aunque la añoranza y todo lo que me falta es lo que queda allí. Lo que pasa es que estoy integrada aquí, es decir, cumplo con todos los deberes de ciudadano de Lleida y me gusta considerarme una persona integrada, conocer la cultura de aquí me encanta, me encantan las cosas nuevas, las tradiciones y al mismo tiempo me gustaría tener más oportunidades de mostrar la mía para que así el cambio sea recíproco, integración supone por parte de algunos una asimilación de la persona inmigrante, pero sabes que no es así la realidad y me gustaría un intercambio que sea más activo [...]. (SL30)

Són persones acostumades a parlar diverses llengües, i ningú no opina que la incorporació del català (o de català i castellà, en el cas de les persones immigrades no llatinoamericanes) i de les pràctiques culturals pròpies de la ciutat vagi en detriment de les seues pròpies. Les associacions, en aquest sentit, tenen un important paper de pont i de facilitadores, ja que, d'una banda, desenvolupen activitats d'aprenentatge de la llengua i de manteniment de la seua cultura autòctona i, de l'altra, possibiliten que els seus socis o simpatitzants aprenguin, entenguin i accedeixin a les pròpies de la ciutat.¹⁴

Al principio me costo mucho el catalán, lo que pasa es que tu llegas y debes ir aprendiendo, entender que la persona recién llegada le cuesta mucho entender. Es complicado pero bueno. (SD22)

14. Des de l'any 2005, la Secretaria per a la Immigració i el Consorci per a la Normalització Lingüística organitzen conjuntament amb el teixit associatiu immigrant a Catalunya cursos de llengua catalana per a adults a les seues socials de les entitats.

4.1. L'AUTOPERCEPCIÓ, ELEMENT IMPORTANT DE LA TIPOLOGIA I LA PRAXI ASSOCIATIVES

Tot i que la integració és un procés que afecta i es viu individualment, té una important dimensió col·lectiva, en la mesura que l'immigrant —tot i que pot venir i viure sol— forma part d'un grup social que té construït un imaginari que transcendeix el lloc d'origen. En el lloc al qual arriba hi ha un altre grup social que també té conformat un imaginari propi. Alhora, tenen, un grup respecte de l'altre, càrregues simbòliques fabricades socialment que influeixen en el procés d'acostament, reconeixement i integració. Encara que tots dos són recíprocament estrangers per a l'altre, la persona immigrant —en la mesura que és forastera, que arriba i «envaeix» l'espai de qui és a casa seua— és —i se sent— l'única estranya.

La integració es pot mesurar, també, en termes de distància i manteniment de la situació d'estrany social. Com més estrany socialment és un col·lectiu o individu per a la societat autòctona, més distància social tindrà i més llarg serà el recorregut, real i simbòlic, cap a l'acceptació. Alhora, també, com més es mantingui —conscientment o inconscientment— col·lectivament l'atribut d'estrany, més difícil li serà assolir l'objectiu final del procés.

Yo creo que hay que trabajar en el pequeño entorno. Trabajar con la gente que conoces. Pues con la familia, los vecinos, los conocidos, fomentar actividades o encuentros. Es difícil, pero es posible. Y con los jóvenes hay esperanza, para que no se reproduzcan los estereotipos. (AM34)

Les associacions són el reflex del que és i el que vol el col·lectiu al qual donen cobertura. Les dades recollides mostren que, d'una manera no pas casual, hi ha una relació entre la creació i posterior trajectòria de les associacions d'immigrants i la percepció que cada grup té respecte dels obstacles del procés d'integració que ha d'afrontar. Òbviament no és aquest l'únic element explicatiu ni de la presència d'entitats ni de la seua evolució, però convé tenir-lo en compte, ja que afegeix a l'anàlisi de les característiques del teixit social immigrant un tret significatiu —tal vegada explicatiu de conductes i tancaments grupals— que sovint es deixa de banda.

De les entrevistes, es constata que la població que té un grau d'autopercepció més alt d'estranyament social és la del continent africà. Del total d'entitats d'immigrants de la ciutat, el percentatge majoritari correspon a comunitats d'aquest origen. L'autopercepció de més proximitat en les comunitats llatinoamericanes les fa confiar en els seus recursos propis i, encara que tenen costums i hàbits diferents, el fet que parlin castellà els facilita l'atansament personal; per tant, la necessitat d'un refugi o d'una referència col·lectiva, com ara una associació, és menor. Les comunitats de l'Est es reconeixen com a portadores d'uns hàbits normatius, culturals i religiosos que els permeten desenvolupar amb normalitat la vida quotidiana i social amb els autòctons. El fet no pas menor que la majoria d'ells quan arriben aquí ja tenen feina, els dota, també, de més seguretat i autosuficiència personals.

Tot i els matisos que cal fer en cada cas, perquè la realitat no és plana sinó polièdrica, es pot afirmar que els col·lectius d'africans, en general, busquen en les seues associacions acollida, suport i la seguretat que no troben en la societat receptora.

Nos hase una gran motivación porque en la asociación normalmente se puede encontrar tora la gente y podéis hablar de vuestro país, porque claro si no nos encontramos, encuentra uno por la calle ¿qué tal? ¿cómo está?, el otro ¿qué tal? pues tenes un poco distansia, pero vale. El día que convocamos reunión, como cada quise días haseamos reuniones nos encontramos. El orden del día, primero que vamos a hablar de los problemas resientes que están pasando en nuestro país, mira en Guinea Bissau ahora han cambiao un ministro y tal, ostia, mañana han sacado al ministro y han puesto al otro. Pues es como punto de encuentro donde poremos hablar temas del país, luego ya empesaremos hablar de otras cosas, pero normalmente siempre, en las órdenes del día siempre hablamos de problemas de gente del país [...]. (BD32)

Allò que llatinoamericans i romanesos busquen en les seues associacions ja des del primer moment va més enllà del suport i aixopluc a l'acollida que, òbviament, també hi troben.¹⁵ Amb el format cap al qual van evolucionant les entitats hi té també a veure, entre altres condicionants, la variable perceptiva sobre en quina fase del procés s'està i on es vol arribar. Segons l'argument teòric de què partim (Mayoral, Molina i Sanvicén, 2011), la tipologia de desenvolupament associatiu comprèn quatre estadis: primer, orientat només a donar aixopluc i preservar la comunitat enfront de la societat receptora; segon, a les funcions assenyalades bàsiques s'hi afegeixen espais de formació per preparar els socis i simpatitzants per integrar-se a la societat autòctona; tercer, les associacions s'interrelacionen amb les organitzacions locals, programen activitats obertes a la societat o s'incorporen a les ja existents, i quart, les accions adreçades als conciutadans ocupen un lloc residual enfront de les adreçades al conjunt de la societat sense distincions.

L'anàlisi de l'orientació i el paper actual del conjunt del teixit associatiu format per immigrants a la ciutat mostra que —a excepció d'alguns casos puntuals— no ha superat el segon estadi.

5. La voluntat i l'espai interrelacional, encara en construcció

Conviure en una societat democràtica exigeix un cert grau de participació en la gestió de la vida quotidiana i un cert grau de col·laboració i de reconeixement mutu entre el teixit associatiu. Per a aquesta participació i col·laboració és imprescindible disposar d'un volum de relacions socials de certa intensitat i amb interessos compartits, cosa que permet generar interlocucions, propostes i, en definitiva, visibilització social.

Tot just iniciat el fenomen migratori, les primeres reflexions extretes de la gestió local ja van constatar el paper del teixit social i la importància de la vertebració d'un doble nivell de relacions i intercanvis actius: d'una banda, amb les diferents entitats autòctones de caràcter generalista o temàtic (més enllà de les que treballen programàticament per als seus interessos, com ara els sindicats i les entitats assistencials) i, de l'altra, entre les mateixes associacions d'immigrants (Bardera *et al.*, 1992).

En la nostra investigació, l'anàlisi de les respostes sobre capital relacional constata una feblesa gairebé generalitzada d'aquest àmbit en tots dos sentits. Els contactes amb el teixit autòcton són escassos i, quan n'hi ha, són específics i puntuals. Sovint estan motivats per actuacions de caràcter cultural organitzades des de l'Administració local o des d'alguna entitat per a les quals es demana la seua participació: cursos de formació diversa, actes concrets de les festes locals, programes de voluntariat i activitats de coneixement de la ciutat, entre d'altres. L'Ajuntament propicia, també, la integració de projectes amb l'acostament entre entitats, especialment amb les veïnals, proposant iniciatives conjuntes. Aquestes accions, diguem-ne *induïdes*, han propiciat que diferents associacions d'immigrants tinguin la seua ubicada en els centres cívics del barri i comparteixin amb les juntes i els veïns espais on organitzen activitats que, en ocasions, estan obertes al conjunt de la ciutadania (setmanes culturals, jornades temàtiques, etc.). Així i tot, més enllà de la formalitat, fins i tot en aquests casos en què l'espai és un element possibilitador d'actituds, els intercanvis reals entre entitats i la participació dels uns en les activitats que organitzen els altres són, en general, encara escassos.

15. El cas que sembla distanciar-se d'aquest plantejament que fem és el de la comunitat xinesa; tot i haver-n'hi a la ciutat prop de 2.000 persones, no hi ha cap associació. Tanmateix, creiem que no només no nega les nostres hipòtesis prèvies, sinó que fins a cert punt les confirma. La comunitat xinesa és la cultura silenciosa, no és percebuda —tot i que ho és en dades reals— com una competència, com un estrany, com un usurpador. La comunitat adulta de nova instal·lació té poc interès a integrar-se culturalment i socialment perquè ja ho està econòmicament. Compta amb les seues pròpies organitzacions no visibles ni oficials perquè no necessita subvencions ni líders amb interlocució amb la societat autòctona. Per tant, defuig el model autòcton i s'aïlla en el propi comunitari. S'agrupa en comunitats tancades adreçades al món del treball mitjançant grups i aliances familiars que tenen relacions econòmiques i comercials endogàmiques basades en la confiança i la reciprocitat.

Costums i interessos diversos generen diferències que es volen mantenir i preservar i que dificulten vertebrar relacions que vagin més enllà dels contactes formals puntuals.¹⁶

Tota tasca associativa és voluntària. A excepció dels sindicats, cap altre tipus d'entitats compta amb persones alliberades per desenvolupar-la. Les relacions socials i la participació demanen una inversió no petita en esforços i en temps. Igual que per a la resta, per tant, l'activisme associatiu és una tasca afegida. Per a les persones immigrants, encara, la situació en general d'inestabilitat i inseguretat que pateixen, amb precarietat laboral, economia submergida, càrregues familiars que no poden deixar a altri, costums culturals determinats i horaris laborals canviant, entre d'altres, són dificultats afegides per poder invertir el temps necessari a construir i mantenir espais estables de trobada entre les mateixes associacions.

Conscient de la necessitat d'estrènyer llaços col·laboratius entre aquest àmbit complex i divers de la xarxa associativa local, l'Ajuntament va posar les bases per organitzar una Federació d'Associacions d'Immigrants, que té reconeixement per part del conjunt i una tasca regular i activa. Malgrat això, ells mateixos constaten la distància real existent entre les associacions d'immigrants i la manca, encara, de projecte compartit entre ells i de reconeixement mutu com a col·lectius que tenen interessos comuns i que podrien treballar alhora i conjuntament internament i externa. Probablement, no hi ha un sol motiu explicatiu d'aquesta situació que és comuna a totes les localitats, tot i que no hem trobat cap estudi que hi faci referència.

Podem avançar que, a les causes ja assenyalades, s'hi ha d'afegir, si més no, el fet que encara la gran necessitat de cada grup de població o individu que arriba és l'orientació i la necessitat de mantenir la referència del lloc d'origen com a eina per minimitzar els dols dels canvis. Cal assenyalar que, per aquest motiu, i per la relativa juvenesa de les entitats,¹⁷ la gran majoria estan ancorades, encara, en un primer estadi de desenvolupament, cosa que fa que els seus membres se centrin en exclusiva en l'atenció dels interessos particulars dels seus compatriotes, independentment de la resta, encara que puguin tenir la mateixa problemàtica.

Constatat aquest punt, crida l'atenció que, alhora, hi ha un intens flux de comunicació en xarxa amb les entitats que en altres ciutats agrupen conciutadans seus. La facilitat de les connexions virtuals ho propicia.

Tenemos una federación de asociaciones, como si fuera una permanente y son los que coordinan y estamos en contacto con todos no solo en España sino en Canarias, Baleares [...].

[...] también en Barcelona hay una asociación que se llama Shalam, a veces hay reuniones en Barcelona y tenemos contactos nuevos. (FH19)

Aquests contactes són ponts de referència que donen als membres de les entitats seguretat. Propicien espais per compartir neguits i problemes, per mantenir-se actualitzats i també per acordar posicions concretes. Tot i que no tenim suficients dades que ens permetin saber quin és en realitat l'abast de la xarxa associativa afí interterritorial, i fins i tot global, creiem que és una dimensió que cal tenir en compte, ja que a la pràctica opera com un amplificador del grup d'iguals i, per força, té una influència determinada en l'actitud col·lectiva que prenguin.¹⁸

Pel que fa a l'àmbit local, una opinió reiterada és que, obligats a estar centrats en les pròpies dificultats per resoldre-les, hi ha poca implicació en els afers (encara que els comparteixin) dels

16. Aquesta situació no és pas estranya a Catalunya. El moviment migratori intern dels anys cinquanta i seixanta va acabar donant lloc, més tard, a la configuració de cases regionals. Encara que totes compartien llengua i cultura, cada grup va configurar la seua associació particular com a eina d'identitat.

17. Tot i que les dues primeres entitats formades per immigrants es van constituir a Lleida l'any 1986, el volum quantitatiu més gran el trobem en el període 2002-2003 i 2005-2011. Els detalls sobre l'evolució de l'associacionisme a la ciutat es recullen a l'article «Canvis en el teixit associatiu actual. Evolució i caracterització de les associacions d'immigrants a la ciutat de Lleida» (pendent de publicació).

18. La importància d'aprofundir en aquest nou àmbit relacional queda a bastament provada en l'estudi d'Adela Ros (2011).

altres immigrants i poca curiositat —poc temps disponible i poques oportunitats— per saber com són i què fan. Per qüestions òbvies, en els estadis del procés d'integració en què la majoria està encara batallant, la preocupació és la supervivència i l'acomodació tothora complexes.

En general, no estableixen relacions permanents entre les diferents comunitats, i encara menys amb els autòctons. Sigui per indiferència de la societat receptora i de les entitats locals, sigui per la comoditat d'estar amb les persones d'una mateixa comunitat, la tendència és replegar-se amb els iguals, demanar tenir locals propis per poder fer amb total independència les seues festes i trobades. En els casos, pocs, que comparteixen amb autòctons espai i activitat en els casals cívics, tampoc no és habitual la interrelació ni la barreja de públics i assistents. Així i tot, és un desig amb un ampli grau de consens.

S: I que aquesta associació no sigui només d'immigrants, que hi hagi la Paquita, la Pepita...

X: Una barreja.

S: Persones que entrin a col·laborar. Perquè si anem dos, malament. Això seria una associació que ajudi a tots els immigrants: ara lluitem per saber si l'any que ve ens donaran la subvenció d'un quartet, perquè no se'n vagin a dormir sota el pont. Els empresaris que es posin en contacte amb l'associació per anar a buscar persones per treballar. No sé. Una associació per lluitar per tots.

6. El paper del conjunt de l'associacionisme local en el procés d'acollida i integració

Tradicionalment, la sociologia de la immigració en aquest àmbit d'anàlisi estudia com a teixit implicat les entitats constituïdes per immigrants i, com a molt, hi incorpora les generalistes autòctones de caràcter assistencial que han incorporat en el seu públic objectiu de destinataris els novinguts.¹⁹ Immersos en l'anàlisi estricta de la immigració, focalitzem la mirada cap a les seues entitats, un biaix probablement causat per la novetat del fenomen. En aquest moment es disposa ja d'un cos teòric prou substancial sobre característiques, funcions, rols, llums i ombres d'aquest segment del teixit social que continuem observant com a fenomen nou, però que estrictament, per l'edat que té, ha deixat de ser-ho (Aja i Díez, 2000; Aparicio i Tornos, 2010; Casey, 1997; Garreta *et al.*, 2008; Moreras, 2009). A la investigació del paper i l'acció de les associacions com a agents de la integració, caldria incorporar-hi, també, l'anàlisi del conjunt del teixit associatiu local autòcton, no només del que té una tasca programàtica d'ajuda als immigrants.

En aquest sentit, tot i que els entrevistats no ho arriben a formular obertament, sí que es constata que hem institucionalitzat l'etiqueta *associacionisme immigrant* connotant i marcant per raons diferencials i ètniques una part del teixit associatiu local al qual simplement —i justament en un discurs afavoridor de la integració i de la igualtat— hauríem d'anomenar igualment *associacions*, sense cap altre qualificatiu constrenyedor més enllà del nom de l'entitat.

Tot i que com a discurs s'ha instaurat la idea que hem de conformar una societat intercultural, la realitat continua evidenciant la separació dels grups de població en funció del binomi *dels nostres / els altres*. L'atribut terminològic distintiu *immigrant* comporta una elaboració ideològica en l'àmbit simbòlic i mental que, tan sols anomenant-lo, homogeneïtza les entitats que estan constituïdes per persones que en són, i les ubica en un pla distint —inferior— respecte a la resta. Un atribut i un imaginari que operen tant en l'àmbit acadèmic com en el de l'opinió pública, i també es traslladen a la gestió del dia a dia. L'associacionisme immigrant, en general, té unes característi-

19. En l'escassa bibliografia que estudia la percepció del conjunt de l'associacionisme, destaca, en aquest sentit, el treball de Cristina Martínez i Pedro Pascual fet a Còrdova. Tanmateix, l'interessant apartat que dediquen a aquest tema tracta només les associacions que treballen a favor dels immigrants, i deixa fora de l'anàlisi discursiva la resta d'associacions, que són el percentatge majoritari del conjunt del teixit associatiu de la ciutat (Cristina Martínez i Pedro Pascual (2006), p. 67-119).

ques que, per raons òbvies, el singularitzen, però en el fons comparteix amb el tradicional les funcions, els objectius i la problemàtica fonamentals. Comparteix, també, una línia semblant pel que fa a l'evolució i maduració com a entitat.²⁰ Tanmateix, seguint una inèrcia històrica que tenim amb altres sectors que s'han etiquetat també específicament,²¹ les associacions d'immigrants no tenen com a interlocució els mateixos àmbits que tenen altres entitats amb les quals, des del nostre punt de vista, tenen més trets en comú, com ara, per exemple, les veïnals.

Aquesta distinció contribueix, sens dubte, a emfasitzar encara més la distància social existent entre unes associacions i les altres. Els símbols latents, no perceptibles, configuren també la realitat i l'etiqueten. Per tant, la interpretació subjacent en l'àmbit de l'imaginari col·lectiu és que les dels immigrants són entitats *diferents, no normals, no són les nostres, són una altra cosa*. El resultat és un augment quantitatiu d'entitats que no té relació amb un augment de la densitat participativa, de coresponsabilitat, d'enfortiment de la ciutadania.

Alhora, probablement relacionat amb l'anterior, és reiterat l'argument i l'exigència del paper cabdal de les associacions d'immigrants en el procés d'adaptació i reconeixement de la població estrangera, ja que les marquem com a seues en exclusiva, *dels seus i per als seus*. L'opinió pública també els atorga tot tipus d'obligacions en la integració dels col·lectius estrangers i en la seua acceptació per la societat de recepció. D'una banda, es decanta el pes de la responsabilitat cap a les seues entitats i, de l'altra, es minimitza el paper que hi té també la resta del teixit associatiu.

Constatem que encara hi ha una manca de sensibilització de les entitats tradicionals, preexistents a l'arribada de la població immigrada, en l'important paper i responsabilitat que tenen, si més no, com a agents facilitadors del seu acolliment, d'orientació en les regles i maneres de fer comunitàries, i com a facilitadors d'interrelació i del treball intercultural. La convivència, la superació d'estereotips i la gestió de la conflictivitat pròpia dels processos de contacte entre persones no són només dels governs i dels serveis socials, sinó que són funcions sens dubte compartides entre els que arriben i els que ja hi son.

En aquest sentit, sembla que, a banda de les administracions públiques, només el teixit associatiu de drets civils i assistencial ha fet seua la tasca de participar activament en el suport, l'acompanyament i l'acomodació de les persones immigrants. Alhora, es constata que la construcció d'aquesta dinàmica estable de relació, intercanvi i suport mutu interassociatiu està, en bona part, encara per fer.

7. Conclusions

A diferència d'altres moments històrics contemporanis, la possibilitat d'associar-se ha estat no només un dret que la democràcia i la legislació d'estrangeria han reconegut a les persones immigrants, sinó també una pràctica afavorida des dels governs autonòmics i municipals per possibilitar una interlocució estable que garantís canals de diàleg i resolució de conflictes.

A la pràctica, aquestes entitats exigeixen el seu espai protagonista i la participació activa en els afers que els afecten com a immigrants i com a ciutadans. Són un instrument de suport, guiatge, formació, referència d'identitat per als seus membres i d'ancoratge en el nou entorn social. El tarannà, la preparació, l'experiència viscuda i la posició dels seus dirigents envers el procés d'acom-

20. Aquest aspecte és documentat i ampliat, per al cas concret de la ciutat de Lleida, en l'article «Canvis en el teixit associatiu actual. Evolució i caracterització de les associacions d'immigrants a la ciutat de Lleida» (pendent de publicació).

21. Dins de l'àmbit de la gestió local, la participació associativa està segmentada de manera temàtica. Així, l'àrea de participació treballa directament amb les associacions generalistes i en queden fora, organitzades per àmbit temàtic, les associacions de dones (que es relacionen amb l'àmbit de la dona) i les associacions d'immigrants, que, en lloc d'integrar-se en el mateix espai que les associacions de veïns, ja que la seua finalitat comprèn àmbits molt genèrics, depenen de l'àmbit dels drets civils i de la immigració.

dació i la societat autòctona són importants en la mesura que són un referent i un element d'influència. Alhora, l'entitat —i els seus dirigents— constitueix un instrument que dona visibilitat a la comunitat en la societat receptora. D'alguna manera, configura la imatge pública del grup o col·lectiu i, per tant, aquest és percebut, vist i qualificat d'una manera o altra segons les manifestacions i actuacions dels seus líders públics.

La percepció que tenen les persones estrangeres del concepte *integració* no és rígida ni unidireccional. La percepció afegeix un component personal al fet de sentir-se integrat o no. Des del seu punt de vista, hi falta també la voluntat de la població ja no només per acceptar-les plenament, sinó per conèixer-les i interactuar amb elles.

El tipus de xarxa relacional és una variable important que determina la manera com es fa el procés d'adaptació i com es percep el col·lectiu socialment. El procés de maduració i de reflexió que han anat vivint els membres de les associacions va orientant alhora l'evolució de les mateixes entitats. Al mateix temps, aquest procés va acompanyant l'evolució del relat sobre la societat receptora i els mateixos, que els membres significatius de l'entitat configuren i traslladen als seus usuaris.

L'any 1992, els redactors de l'*Informe de Girona* assenyalaven l'associacionisme com una de les cinquanta propostes imprescindibles que plantejaven per al tractament, la recepció i la integració de la immigració que aleshores començava a arribar i que s'intuïa que seria massiva i heterogènia. Una participació associativa plantejada en dos àmbits: organitzant entitats pròpies i participant en les locals autòctones. La percepció manifestada per les persones que han participat en la investigació —i la realitat observada— ens mostra que vint anys després hi ha hagut un alt grau de desenvolupament del primer nivell i, en canvi, el segon està encara per iniciar-se.

Tampoc el conjunt del teixit social generalista autòcton —del qual les entitats d'immigrants són ja quantitativament un percentatge significatiu— no sembla implicat en el procés d'adaptació dels col·lectius de nous ciutadans. Després d'una dècada intensa d'experiència en programes d'acollida i línies d'investigació, és oportú reflexionar sobre aquesta qüestió que ens interpel·la directament, com a societat receptora. Observar el concepte *integració* des d'una perspectiva de construcció de la ciutadania demana comptar també amb l'opinió i les actuacions de tot aquest altre teixit social que, d'una manera o altra, hi està —o hi hauria d'estar— implicat, i hi té coses a dir i a fer. Si la finalitat de les polítiques públiques d'acollida i integració és aconseguir superar les barreres socials entre el *nosaltres* i els *altres*, en l'àmbit associatiu caldria avançar en la incorporació i implicació efectives d'immigrants i autòctons en les entitats dels altres, tot just perquè també deixessin de ser-ho.

8. Bibliografia

- AJA, E.; DÍEZ, L. (2000). «La participación de los inmigrantes». *La Factoría*, núm. 10.
- ÁLVAREZ, I. (1993). *Diversidad cultural y conflicto nacional*. Madrid: Talasa.
- APARICIO, R.; TORNOS, A. (2010). *Las asociaciones de inmigrantes en España: Una visión de conjunto*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración.
- ARIÑO, A. (2004). «Asociacionismo, ciudadanía y bienestar social». *Papers*, núm. 74, p. 85-110.
- BERIAIN, J. (1996). *La integración en las sociedades modernas*. Barcelona: Anthropos.
- BOUCHARD, G.; TAYLOR, C. (2008). *Fonder l'avenir: Le temps de la conciliation*. Quebec: Commission de Consultation sur les Pratiques d'Accomodement Reliées aux Différences Culturelles.
- CACHÓN, L. (2008). «La integración de y con los inmigrantes en España: debates teóricos, políticas y diversidad territorial». *Política y Sociedad*, núm. 45 (1), p. 205-235.
- CASEY, J. (1997). «Les associacions i la integració d'immigrants estrangers». *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 9, p. 9-22.
- COLECTIVO IOÉ (2010). *Discursos de la población migrante en torno a su instalación en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- COMISSIÓ D'ASSOCIACIONS I ORGANITZACIONS NO GOVERNAMENTALS DE LES COMARQUES DE GIRONA (1993). *L'Informe de Girona: Cinquanta propostes sobre immigració*. Document de treball. Comissió d'Associacions i Organitzacions no Governamentals de les Comarques de Girona.

- CONSORCI DE RECURSOS PER A LA INTEGRACIÓ DE LA DIVERSITAT (2004). *Elements per a una actuació municipal de recepció i acollida d'immigrants*. Barcelona: Consorci de Recursos per a la Integració de la Diversitat.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL I FAMÍLIA (2009). «Principals dades demogràfiques de la població estrangera, la distribució del territori, les xifres dels principals col·lectius i la seva situació en el mercat laboral i en l'educació». *La Immigració en Xifres* [Barcelona: Secretaria per a la Immigració], núm. 1.
- (2012). «La immigració estrangera als municipis de Catalunya». *La Immigració en Xifres* [Barcelona: Secretaria per a la Immigració], núm. 13.
- FLECHA, R.; GÓMEZ, J.; PUIGVERT, L. (2001). *Teoría sociológica contemporánea*. Barcelona: Paidós.
- FRANCO, A. (2009). «Percepción de los inmigrantes hispanoamericanos sobre su integración en la Comunidad de Madrid. Aspectos socioeconómicos». Separata del simposi «Inmigración e integración». Madrid: Fundación Ciudadanía y Valores.
- GARCIA, N. (2012). *Percepció dels catalans sobre la immigració*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Centre d'Estudis d'Opinió.
- GARRETA, J. (1998). «Minories ètniques, associacionisme i integració sociocultural». *Papers*, núm. 56, p. 197-230.
- GARRETA, J. [et al.] (2008). «Associacionisme i acomodació de les persones immigrades d'origen africà a Catalunya». A: SECRETARIA PER A LA IMMIGRACIÓ. *Recerca i immigració*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 103-118.
- GARRETA, J.; SAMPER, L. (2002). «Integració sociocultural dels immigrants: aspectes teòrics». A: SAMPER, L. (COORD.). *Integració social dels immigrants a Lleida: Noves i velles migracions*. Lleida: Pagès, p. 9-30.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2000). *Informe sobre el Desenvolupament del Pla Interdepartamental d'Immigració setembre 1993 - setembre 2000*. Barcelona: Departament de Benestar Social.
- GÓMEZ, J.; LATORRE, A.; SÁNCHEZ, M.; FLECHA, R. (2006). *Metodología comunicativa crítica*. Esplugues de Llobregat: El Roure.
- HERRERA, E. (1994). «Reflexiones entorno al concepto de integración en la sociología de la inmigración». *Papers*, núm. 43, p. 71-76.
- JUNYENT, M. C. [et al.] (2005). *Les llengües a Catalunya*. Barcelona: Octaedro.
- LORÉS, E.; SOTO, J.; BERENGUER, O. (2010). *Les altres llengües a Lleida: Mapa lingüístic de Lleida 2010*. Lleida: Pagès.
- MARTÍN PÉREZ, A. (2004). «Las asociaciones de inmigrantes en el debate sobre las nuevas formas de participación política y de ciudadanía: reflexiones sobre algunas experiencias en España». *Migraciones*, núm. 15, p. 113-146.
- MARTÍNEZ, C.; PASCUAL, P. (2006). *Cómo nos vemos. Percepción entre la población inmigrante y autóctona de la provincia de Córdoba*. Córdoba: Fundación para el Desarrollo de los Pueblos de Andalucía.
- MAYORAL, D.; MOLINA, F.; SANVICÉN, P. (2011). *El ágora compartida: Democracia y asociacionismo de inmigrantes*. Lleida: Milenio.
- MAYORAL, D.; TOR, M. (2009). *Cultures en interacció: La vida quotidiana*. Barcelona: Edicions 62.
- MIGUEL, V. de; SOLANA, M.; PASCUAL, À. (2007). *Redes sociales de apoyo: La inserción de la población extranjera*. Bilbao: Fundación BBVA.
- MOLINA, F. (1998). *Interculturalitat i educació: Una reflexió sociològica sobre l'acció educativa*. Lleida: Universitat de Lleida.
- (2002). *Sociología de la educación intercultural*. Buenos Aires: Lumen.
- MORELL, A. (2005). «El papel de las asociaciones de inmigrantes en la sociedad de acogida: cuestiones teóricas y evidencia empírica». *Migraciones*, núm. 17, p. 111-142.
- MORERAS, J. (2009). *Actors i representacions: L'associacionisme d'origen marroquí a Catalunya*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Secretaria per a la Immigració.
- MOTA, P. (2008). *La recerca en migracions a Catalunya 2003-2007*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- NADAL, M.; OLIVERES, R.; ALEGRE, M. A. (2002). *Les actuacions municipals a Catalunya en l'àmbit de la immigració*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- OBSERVATORI DEL TERCER SECTOR (2009). *L'evolució de l'associacionisme d'origen immigrant a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PASCUAL, J.; ROVIRA, E. (2008). *Diversitat cultural i globalització: Nous reptes per al moviment associatiu*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ROS, A. (coord.) (2011). *Dones immigrades en la societat xarxa catalana: El paper de les noves tecnologies de la*

- informació i la comunicació en la formació de capital social, la integració en el mercat laboral i la inclusió a l'administració pública*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya; Institut Català de les Dones.
- SAMPER, L. (coord.) (2002). *Integració social dels immigrants a Lleida: Noves i velles migracions*. Lleida: Pagès.
- SIFI, R. (2000). «Las asociaciones de mujeres, ¿agentes de integración social?». *Papers*, núm. 60, p. 355-364.
- SOLÉ, C. (1981). *Integración sociocultural de los inmigrantes en Cataluña*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (1992). «Criteris d'integració socio-cultural. Els immigrants interiors i estrangers a Catalunya». A: ROQUE, M. À. (ed.). *Els moviments humans en el Mediterrani Occidental*. Barcelona: Institut d'Estudis Mediterranis, p. 317-328.
- SOW, P. (2003). *Sénégalais et gambiens en Catalogne (Espagne): Analyses géo-sociologique de leurs réseaux spatiaux et sociaux*. Tesis doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. [Inèdita]
- SOW, P.; MERCADER, N. (2005). *Migracions senegaleses a Catalunya: Formes i relacions de comunicació entre associacions d'immigrants de Catalunya i els seus llocs d'origen*. Informe del Projecte MIDEL (Migracions i Desenvolupament Local). Barcelona: Fons Català de Cooperació al Desenvolupament; Comissió Europea.
- VEREDAS, S. (2003). «Las asociaciones de inmigrantes en España. Práctica clientelar y cooptación política». *Revista Internacional de Sociología*, núm. 36, p. 207-225.